

Sociološka teorija N. Luhmanna in vprašanje kontinuitete v sistemskem pristopu (1)

Glede na to, da srečujemo v sociološki literaturi tudi zelo laskava mnenja¹ o spoznavnih prednostih sistemske teorije in posebej glede na to, da nekateri presojevalci popolnoma zanemarjajo »anatomijo« tega teoretičnega prijema, gotovo ne bo odveč, če bomo poskusili razkriti vsaj nekatere njene razsežnosti v delu sodobnega nemškega sociologa N. Luhmanna.² Pri tem se bomo osredotočili zlasti na njegovo pojmovanje sistema in socialnega sistema, odnosa posameznika do socialnega sistema ter vloge podsistema politike in znanosti.

1. Opredelitev socialnega sistema iz sistema po sebi

Predstava o izredno zapleteni in heterogeni moderni družbi je N. Luhmanna spodbudila k zavračanju vzročnega pojasnjevanja pojavov in k poudarjanju izjemnega pomena funkcionalne analize, ki ji je celo podredil vzročno analizo. Po njegovem mnenju je razlaganje sveta kot vzročno-posledične entitete samo zavirajoče in uporabno le pri umetnih situacijah (Luhmann 1968, 15). Za moderno družbo tudi niso zadosti izoblikovane tiste sistemske teorije, ki so se razvijale do N. Luhmanna, zato svojo teoretično razlago opre na vprašanji, *zakaj se sploh ustvarjajo sistemi*, in *prav socialni sistemi*, ter *kakšen pomen ima smiselna tvorba (okolja kot) sveta za teorijo ustvarjanja in razvijanja socialnih sistemov*.

Ob ugotavljanju hibe Parsonsove razlage, ki da je pojem »strukture nadredila pojmu funkcije« in si s tem onemogočila »problematizacijo

¹ Med tujimi sociologi, ki poudarjajo izjemen pomen Niklasa Luhmanna, naj kot primer navedem nemškega sociologa W. L. Bühla (v delu *FUNKTION UND STRUKTUR*, Nymphenburger Verlagshandlung, München, 1975, str. 76), med domačimi družboslovci pa npr. F. Zenka (njegova sklepna beseda v prevodu dela N. Luhmanna: *TEORIJA SISTEMA*, Novi svet, Zagreb, 1981). Znanaj strogo socioloških krogov je zanimivo poudarjanje pomena N. Luhmanna pri T. Kermaunerju, ki temu teoretiku pripiše celo usmerjevalno vlogo v razvoju slovenskega naroda. »Če na kaj, potem se morajo Slovenci opreti na poliarhijo, na sodobno – simulacijsko, modelno, kibernetično, na naključjih, to je na svobodi temelječo – zavest, znanost, a jo povezati z etičnim subjektom, kakršen je nastal že v Aristofanovih časih. To bi mogla biti struktura postmoderne nacije, nastajajoča polis. (Menim, da gre v to Luhmannova sociologija, čeprav morda manj poudarja etos in ljubezen).« (Gledališki list Drame SNG Ljubljana, uprizritev 7 – D. Smole: *Igra za igro*, januar 1985, str. 103).

² N. Luhmann je rojen 1927. leta, 1965. je doktoriral v Münstru, od 1968 je profesor na univerzi v Bielefeldu.

strukture in sploh, da bi spraševala po smislu ustvarjanja sistemov«, in potem, ko je N. Luhmann zavrgel strukturo sistema kot navezno točko za funkcijo, se je pojavila praznina, ki jo je moral zapolniti z drugim odnosom, ki pa ne bi več smel »vključevati sistemskostrukturnih predpostavk« (Luhmann, 1971, 115), torej ne bi smel biti sistemski oziroma ostajati v sistemu. N. Luhmann je navezni okvir odkril v pojmu okolja kot »sveta«, ki ga razume kot radikalno drugačnega od sistema, kot vse, kar obstaja zunaj meja sistema; svet več nima »zunaj«. S tem je dobil možnost funkcionalnostrukturne nesistemske opredelitve sistema, pri čemer je poudarek na odnosu do »sveta«. Svet je po Luhmannu treba opazovati z vidika njegove kompleksnosti, *kompleksnost pa ne označuje stanja* kot takega, temveč relacijo med sistemom in svetom (Luhmann, 1967, 618) in je odvisna od sistemov v svetu. Funkcionalna analiza tako lahko dobi kozmično veljavo.

Prav ta odnos naj bi mu omogočil, da je opustil »ontološko miselno tradicijo«, v kateri je bil sistem opredeljen kot celota, način vzajemne povezanosti delov v celoto pa je predstavljal strukturo sistema. Odnos celota – deli je (po Luhmannovi razlagi) tu razumljen kot odnos smoter – sredstvo, sistem pa kot samozadostna enota. Glavna hiba »ontološke miselne tradicije« je bila nepovezovanje vprašanja obstanka sistema s spreminjajočim okoljem. Sistem kot delujoča povezana celota je po N. Luhmannu razumljiv šele, če upoštevamo, da »je njegov obstoj v spremenljivem okolju stalno problematičen, da potrebuje notranji red, ki je potreben za ohranjanje sistema, da bi vzdržal v tem okolju nespremenjen. Ta red ne more obstajati iz poljubnih kombinacij, temveč je postavljen pred določene probleme. Ta problematika se mora izraziti v funkcionalni analizi v pojmu sistema. Ta analiza definira sistem s sorazmerno nespremenljivostjo njegovih meja do okolja« (Luhmann, 1964, 23).

Ker je N. Luhmann oblikoval teorijo, s katero bi lahko razložili katerokoli celoto, je tudi sistem nasploš opredelil tako: »Kot sistem moramo označiti vse, na čemer lahko uporabimo razliko med znotraj in zunaj; kajti v obsegu, kot se izraža in zgošča red, morajo biti potegnjene razlikovalne meje, hkrati pa ohranjanje meja predpostavlja notranji red, ki se ne razširja poljubno, temveč postavlja meje s svojo notranjo strukturo, s posebnim načinom svojih odnosov. Hkrati struktura sistema omogoča, da se sistem zadrži sorazmerno nespremenljiv do sprememb v drugačnem okolju« (Luhmann, 1964, 24). Sistem po N. Luhmannu je torej vsaka celota, ki ima meje in je zamejena do okolja.

Iz obče definicije sistema prehaja N. Luhmann k opredelitvi socialnega sistema. V delu *Soziologische Aufklärung 2* (Luhmann, 1975, 9; 10) opredeljuje ključno izhodiščno kategorijo tako: »O socialnih sistemih moramo govoriti vedno takrat, če so ravnanja več oseb med sabo *smiselno* povezana in jih je s tem mogoče v njihovi povezanosti zamejiti glede na okolje, ki ne spada zraven. Brž ko pride do komunikacije med ljudmi, nastanejo socialni sistemi; kajti z vsakim občenjem se začenja zgodovina,

ki se izdiferencira glede na medsebojno povezane *selekcije*, pri čemer uresniči samo nekatere od mnogih možnosti. Okolje ponuja vedno več možnosti, kot si jih lahko prisvoji in jih predela sistem. Toliko je okolje nujno *bolj* kompleksno kot sam sistem. Socialni sistemi se ustvarjajo s procesi *samoselekcije* – tako kot živa bitja s procesi avtokatalize. Tako njihovo ustvarjanje kot tudi njihovo ohranjanje implicirata *redukcijo kompleksnosti sploh možnega*.«

Luhmannovo hipostaziranje okolja kot sveta, katerega lastnosti so brezmejnost, nestrukturiranost, neskončnost, onemogoča, da bi sistem in okolje dojeli z vidika njune realne identitete; relativno razliko med njima spremeni v absolutno. Oporo za to »radikalizacijo funkcionalne zastavitve«, ki predstavlja razbitje »ontološke pojmovnosti« (ločitev pojmov »sveta« in »sistema«, da bi ju lahko postavili v medsebojni odnos), je Luhmann našel pri E. Husserlu, predvsem pri njegovem razlikovanju »smiselne intencionalne identitete« in svetom kot horizontom vsega doživetega (univerzalnim horizontom).

S tem je ustvaril podlago za dualizem predmetnega in duhovnega. *Svet* (»katerega obstoj ni nikoli v nevarnosti«, kajti »dokler sploh kaj obstaja, obstaja tudi svet«) *N. Luhmannu ne označuje nekaj realno obstoječega*, temveč se precej bolj nanaša na duhovno; »označuje podobo sveta, ki si jo ustvari kakšen družbeni sistem«, kot utemeljeno ugotavlja B. Meurer (1976, 261).

Vsak sistem ima po Luhmannovi razlagi svoj svet, ki ga je mogoče opredeliti kot horizont njegovih možnosti, ni nekaj, kar konkretno obstaja, temveč le možno. Obseg in kvaliteta možnosti sta odvisna od »produktivnosti« sistema oziroma od specifičnosti posameznega sistema. Ker je »kompleksnost sveta odvisna od sistema v svetu« (Luhmann, 1971, 115), *sistem nastopa* kot aktivni ustvarjalec, kot nosilec konstrukcij možnosti, kot *tvorec kompleksnosti*. Po drugi strani pa obstaja po Luhmannovi razlagi »zakon skladnosti« med svetom in sistemom, po katerem imajo na pr. preprostejše družbe tudi preprostejše svetove kot izdiferencirane družbe. Tudi svet se ustvarja s selekcijo glede na raven ustvarjanja sistema.

Praksa, ki jo je izrazil oblikoval T. Parsons s svojo razlago teoretičnega sistema ter z razumevanjem »dejstva« oziroma odnosa med teorijo in empirijo (Jogan, 1978, 95, 96) in ki temelji na enostranskem pokrivanju resničnosti, je pri N. Luhmannu še bolj razvita in nedvoumna. Odringanost teoretičnega pojmovanja odnosa sistem – okolje od celostne in zgodovinsko spremenljive resničnosti, oblikovanje razlag, ki so svojske konstrukcije te realnosti, omogočata tudi enostransko uporabo teh pojmovanj pri krmiljenju socialnih sistemov.

S trditvijo, da sistemi sami ustvarjajo kompleksnost svojega okolja in da je glavna funkcija sistemov prav redukcija te kompleksnosti glede na notranjo strukturno urejenost, se N. Luhmann približuje formuli spoznavnega interesa, po kateri je oblikoval svoj prispevek tudi T. Parsons,

namreč – izhodišče in cilj pojasnjevanja je sistem. To, da Luhmann bolj poudarja okolje, pa glede na vsebinsko opredelitev te kategorije bistveno ne spreminja temeljne spoznavne in vrednotne usmerjenosti. Kajti, kot poudarja, »ustalitev razlike med znotraj in zunaj dopušča, da preoblikujemo probleme neskončnosti v probleme ohranjanja stanja – to pa je prvi korak k njegovemu reševanju« (Luhmann, 1968, 182).

Kompleksnost sveta, raznovrstnost možnosti v svetu je po N. Luhmannu treba razumeti kot »posploševanje (generaliziranje) resničnosti«, ki je odvisno od *strukture*. Kompleksnost sveta je po Luhmannu odvisna od strukture po sebi, ne pa od neke konkretne strukture. N. Luhmann navidezno s tem presega realni svet, vendar je ta transcendenca le (nujni) pogoj za vključitev teh razlag v obstoječe tako, da to ni moteno.

Izključitev iz zgodovine je tudi v preteklosti v (meščanski) sociološki teoriji omogočala vključevanje konservativnih vrednotnih razsežnosti – s tega vidika N. Luhmann kljub terminološkim inovacijam ne ubira radikalno novih poti v interpretaciji obstoječega. Novost je kvečjemu to, da je takšen poseg pri N. Luhmannu na manifestni ravni – teoretično artikuliran in upravičen. Gre za funkcionalizacijo mišljenja in utemeljevanja edino znanstvene veljavnosti prav tega načina mišljenja.

2. Človek in sistem

V Luhmannovi sistemski teoriji je podobno kot pri T. Parsonsu človek kot potencialno ustvarjalno bitje in konkreten del sistema izbrisan. Družbeni sistemi so celote pričakovanih ravnanj, ne pa ljudi. Človek je razumljen kot okolje, ki je za sistem problematično. Tudi odnosi ljudi do družbenega sistema se lahko razlagajo v shemi sistem – okolje (svet). Razcepitev dialektične enotnosti posameznika in družbe je eksplicitna sestavina in zahteva Luhmannove teorije.

»Družbeni sistemi, gledani kot sistemi ravnanja, ne vključujejo vseh ravnanj udeleženih oseb. Družbeni sistemi ne obstajajo iz konkretnih oseb s telesom in dušo, temveč iz konkretnih ravnanj. Če gledamo z vidika družbene znanosti, so osebe akcijski sistemi posebne vrste, ki so s posamičnimi ravnanji vključeni v različne socialne sisteme, kot sistem pa vsekakor stojijo zunaj vsakokratnega socialnega sistema. Vse osebe, tudi pripadniki (sistema – M. J.), so zato za socialni sistem okolje. V nekaterih posamičnih ravnanjih se sistem posameznika in družbeni sistem prekrivata; kot sistema stojita drug drugemu nasproti, ustvarjata samostojna težišča reda z lastno problematiko obstanka in sta drug do drugega relativno invariantna« (Luhmann, 1964, 25).

Gre torej za posameznikom (v tej teoretični razlagi nujno) tuj sistem (sistem po sebi, samodejen) na eni in za sistemu tuje (sovražne) posameznike na drugi strani. Zatrjevana invariantnost pa ni enako obvezujoča in možna za oba sistema, kajti pripadnik sistema se mora sistemu podrediti

in prilagajati, ne pa težiti k samoaktualizaciji. »Kolikor je ravnanje človeka vključeno v organizacijo, ni več brez nadaljnjega namenjeno njegovi samopredstavitvi. Človek mora ubogati in na racionalizacijo socialnega sistema odgovoriti z lastnimi oblikami samoracionalizacije in samoabstrakcije, z odložitvijo čustev in izraženih potreb, z novimi strategijami samozavesti in morda z novo vrsto etike, ki uči, kako mora posameznik upoštevati mnogotere sistemske reference in kako so potrebne zapletene oblike usklajevanja med ozaveđenimi sistemskimi interesi oseb in socialnimi sistemi« (Luhmann, 1964, 26).

Posameznik je torej definiran kot tehnična stvar, kot robot. Tehnologizacija pojmovanja človeka, ki se vleče v sociološki teoriji kot rdeča nit od začetkov (A. Comte – človek kot abstrakcija) prek klasičnih oblikovalcev sociološke teorije (M. Weber – človek poklica) do sodobnih (T. Parsons – človek – v – vlogi) teoretikov, je (bila) vselej neločljiva sestavina nezgodovinskega prijema ter represivnega potenciala teorije in opora za tehnokratsko praktično (zlo)rabo. Razčustven in oluščen razumnega delovanja je tudi posameznik pri Luhmannu – je stvar.

Luhmannovo pojmovanje človeka temelji na filozofsko antropološki predpostavki o človeku kot pomanjkljivem bitju (»Mängelwesen Mensch«), ki tudi zato ni sposobno reducirati kompleksnosti. Človek torej po svoji bistveni naravi ne bi mogel prebiti s kompleksnostjo, zato pa je potrebno, da se ustvarijo socialni sistemi. Vključitev v sistem potem nekako izravnava, nadomešča človekovo primarno pomanjkljivost. Tako je Luhmann ob predpostavki človeka kot pomanjkljivega oblikoval osrednje merilo za tvorbo sistemov in za njihovo evolucijo: to je merilo *redukcije* zunanje kompleksnosti socialnega sistema. Prav v tem merilu je tudi zajeta razsežnost cdp rtega sistema oziroma odnosa sistem – okolje. V Luhmannovi razlagi evolucije se družbeni razvoj pojavi kot samogibanje sistema, katerega cilj je kompleksno urejanje samoohranjanja s pomočjo kompleksnih nadzornih in urejevalnih mehanizmov. Gre za krožno sklenjeno abstraktno razlago, ki kot taka lahko izpušča vprašanje različne vsebine perspektiv realnih procesov, medtem ko v bistvu sama privzema »najbolj enodimenzionalno prirejenost družbe« (Holzer, 1977, 86). Teoretična razlaga evolucije po Holzerju daje vtis, kot da je s svojo vpadljivo kompleksnostjo in verbalno impozantnostjo predvsem zato tu, da bi zatrjevala: »Vse še zdaleč ni tako preprosto, kot bi to rad videl zdrav človeški razum.«

Kako se vladajoča ideologija izraža in opravičuje v teoriji sistema N. Luhmanna, bomo poskusili razkriti z obravnavo politike kot podsistema.

Politika kot podsistem

V Luhmannovi teoriji je družba torej razumljena kot poseben socialni sistem: to je smiselni sistem, ki evoluiral, sistem predelav doživljajev, ki so

smiselno usmerjene, sistem, katerega specifična logika delovanja se kaže v diferenciaciji delnih sistemov glede na probleme in diferenciaciji komunikacijskih medijev, ki prenašajo smisel. »Družba« je sistem, ki usmerja, krmili družbeno evolucijo glede na izoblikovanost krmilnih mehanizmov.

Pri podrobnejši obravnavi problema krmiljenja, vodenja, usmerjanja (Steuerung) izhaja Luhmann iz razumevanja, da naraščajoča notranja raznovrstnost (kompleksnost) družbenega sistema (ki narašča na podlagi vedno večje posplošitve pričakovanj ravnanj, oblikovanja pričakovanj pričakovanj – Erwartungserwartungen – kot tudi zaradi diferenciacije v podsisteme) povečuje potrebo vsakega sistema po večji selekcijski moči. Ob večji kompleksnosti (Luhmann tega, kaj je to, ne definira; relacijsko definiranje pa je možno poljubno in neskončno uporabljati in glede na potrebe razlagalca tudi modificirati sam objekt) se poraja močan pritisk na selekcijske zmogljivosti sistema, tako da se izoblikuje, izčleni poseben podsystem, ki na podlagi visoke avtonomije glede na celoten sistem lahko odloča o zavezujočih odločitvah, proizvaja moč za uveljavitev sistema in ustvarja legitimiteto za njegovo varovanje. Z izboljševanjem in lastno diferenciacijo svojih komunikacijskih učinkov (ki jih posreduje medij moč) je ta podsystem sposoben, da tako stopnjuje krmilne zmogljivosti sistema, da je vedno zagotovljena stalno obnavljajoča se stabilizacija celotnega sistema na vedno višji ravni interne kompleksnosti in kontingence. To pomembno funkcijo za sistem opravlja po Luhmannu podsystem politika.

Da bi politični podsystem lahko učinkovito opravljal svojo funkcijo krmiljenja, vodenja, mora po svoji kompleksnosti v visoki stopnji ustrezati kompleksnosti celotnega sistema. Luhmann posebej poudarja, da ne moremo razumeti političnega sistema kot sredstva za cilj, kajti zaradi svoje funkcije mora biti tako izdiferenciran, kompleksen in avtonomen, »da svoje stabilnosti ne more več utemeljiti na trdnih podlagah, stanjih ali vrednotah, temveč jo mora doseči z možnostmi spremembe. Variabilnost je tako pogoj za stabilnost. Zato jo je treba zagotoviti strukturno« (Luhmann, 1968 a, 722). Zato naj se tudi znanost o krmiljenju razvija tako, da bo vedno močnejše zajemala nenačrtovane spremembe načrta (Luhmann, 1971 b, 134).

Problem podobnosti tega podsistema s celotnim sistemom (v funkciji) Luhmann razreši po načelu razlikovanja med znotraj in zunaj. »Zato lahko izhajamo iz tega, da je kompleksnost političnega sistema manjša, kot je kompleksnost družbe. Ta položaj sili politični sistem k selektivnemu ravnanju v družbi, in sicer k izbirnosti lastnega sloga. Politični sistem nadomešča svojo manjšo kompleksnost z močjo« (Luhmann, 1968 a, 725). Ker pa je po definiciji nujna razlika v kompleksnosti, je torej vnaprej nujno, da sistem politike razpolaga z močjo. Vendar pa (po tej razlagi) ta moč ne prihaja iz vsebine konkretnih odnosov v sistemu kot celoti, temveč prihaja kot »Sachzwang« od zunaj – je nujna kot sredstvo izravnave.

Takšna razlaga je lahko opravičilo za vedno večjo asimetrijo moči, kajti ta je spet »naravna« posledica, nujnost naraščajoče kompleksnosti.

Moč je torej koristen mehanizem za selektivno redukcijo znotraj celotnega sistema in za selektivno redukcijo zunanje kompleksnosti, ki je pomembna za sistem, zato tudi mora dosežke tega procesa prenašati na celoten sistem in po potrebi dosegati tudi spremembe zaradi razmerij med znotraj in zunaj. Podsystem politike mora biti – po Luhmannu – usmerjen predvsem k trem problemom celotnega sistema (– nadomestni problemi za kompleksnost – Luhmann, 1967, 622): a) *obstajanja* (glede na dimenzijo časa), b) *pičlosti, pomanjkanja* (glede na stvarno dimenzijo oz. dimenzijo stvari) in c) *disenza* (glede na družbeno dimenzijo oz. družbene integracije).

Sistem se strukturira glede na potrebe zagotavljanja obstanka celotnega sistema, institucionalizacije urejenosti ravnanj glede na pičlost stvari in glede na potrebo po izoblikovanju komunikacijskih strategij. Podsystem politike ima ob naraščajoči kompleksnosti in potrebi po redukciji s pomočjo diferenciacije vedno večjo vlogo pri pripravljanju odločitev in predelavi problemov, kar lahko dosega ob notranji večji zmožnosti za redukcijo in selekcijo, kar je možno z refleksivnostjo in komunikacijo. Ob primeru disenza sklepa Luhmann o vlogi podsistema politike tako: »Če je družba sama kompleksnejša in bolj konfliktna, mora naraščati sposobnost političnega sistema, da absorbira družbene konflikte. Politični sistem spreminja potem te konflikte iz neposrednega nasprotja v urejen, verbaliziran boj za vpliv na centre odločanja. Absorpcija konfliktov tako temelji na tem, da lahko prenese nasprotja iz okolja sistemov v notranjost, jih predstavi kot interna protislovja in jih v tem novem prijemu bolje reši na podlagi novega prepletanja motivov. Konflikte pa je mogoče sprejeti v sistem in jih strukturno legitimirati le, če je tudi kompleksnost protislovnih zahtev usmerjena k odločitvam« (Luhmann 1968 a, 722). Treba je opozoriti, da je celoten sistem za politični sistem razumljen kot okolje – torej gre za prenašanje in urejanje konfliktov iz celotnega sistema v politični sistem.

Po Luhmannu je selekcijski in redukcijski potencial političnega podsistema in političnih procesov bistveno odvisen od tega, koliko je institucionalizirana moč refleksivna (torej koliko sama sebe nadzira) in koliko je mogoče prenašati odločitve tega podsistema na celoten sistem. Če vsi deli podsistema politike nadzorujejo drug drugega, se gotovo zajamejo in upoštevajo vsi problemi, ki so pomembni za celoten sistem, in ko so subsistemske politične odločitve legitimirane in uveljavljene v celotnem sistemu, je dana možnost, da se zagotavljata kontinuiran obstoj in razvoj celotnega sistema.

Čeprav bi moral biti proces oblasti po naših pričakovanjih vključen v razlago podsistema politike, pri Luhmannu ni, ker po njegovem sodi oblast le k osebnostnim lastnostim v ravnanju posameznika; sistem kot celota pa ni sestavljen iz posameznikov, temveč iz funkcij, zato že zaradi

tega te vsebine ne sodijo v sistemsko teorijo. Ko je oblast razdružena, ko ji v teoriji ni več priznana lastnost, da je družbena tvorba in ko se definira zgolj kot lastnost posameznika, pa je glede na položaj posameznika (kot nosilca sistemsko določenega ravnanja) v sodobnih kompleksnih družbah, kjer prevladujejo depersonalizirani odnosi, povsem razumljivo, da nima več prostora v takšni družbi. Videz – prikritost realnih procesov oblasti – je tako Luhmann sprejel kot podstat v svoji teoretični razlagi veljavnosti in uporabljivosti kategorije oblasti, zato je razumljivo, da pojem oblasti nikakor ni uporabljen v razlagah kompleksnih družbenih sistemov. Luhmann ga dopušča za preprosto strukturirane družbe.

Tako je vsebinski vidik s funkcionalizacijo izluščil iz teoretične razlage. S tem pa je odpravil tudi vprašanje konkretne zgodovinske determiniranosti procesov oblasti, vprašanje nosilcev političnih interesov, usmerjenosti ciljev itd. Vendar pa njegovo razlaganje vloge institucionalizacije in legitimizacije kaže, da je na to vprašanje enostransko odgovoril, s tem ko je »vladajočo voljo« upošteval kot substrat, ki ni vprašljiv. S tem je v bistvu opravil »samotematizacijo« (nosilcev) političnega sistema, ki ne more biti zastavljena drugače, kot da vpliva na produkcijo znanj, ki so vir njihovega optimizma. Razumljivo je, da v Luhmannovi razlagi tudi ni prostora za pojme, kot sta npr. pravičnost ali svoboda – kajti teh pojmov v »kompleksnih« družbah ni več, zato jih tudi v teoriji nadomeščajo pojmi kot so funkcija, sistem, kompleksnost, diferenciacija itd. Tudi pravo ne more več obstajati kot »naravno pravo«, ki išče »večno veljavne norme«, temveč kot pravo, ki je neposredno povezano z odločanjem. To izraža pozitivizacija prava, ki pomeni, »da se lahko dajo legitimne pravice veljavnosti za poljubne vsebine, resnica na podlagi odločanja, ki daje pravo veljavnost, ki pa mu to veljavnost lahko tudi odvzame« (Luhmann, 1971, 180). Prav tako ni prostora za ideologijo s hierarhično določeno lestvico vrednot, temveč je ideologija le sredstvo omogočanja variacij vrednot (ki obstajajo glede na možnosti in potrebe ravnanja ter glede na uresničevanje posamičnih vrednot) in njihovih redukcij. Luhmannovi pojmi zajemajo predvsem formalni vidik, so vsebinsko enostransko napolnjeni in toliko bolj ustrezajo interpretaciji sodobnih družb, kolikor so tudi te družbe izbrisale človeka in kolikor bolj so formalizirane in tehnokratsko usmerjene. Vendar pa Luhmann takšno stanje sprejema kot samoumevno in ga v teorijo umešča kot racionalnost sistema. S tem nadaljuje pozitivistično usmeritev v znanstvenem spoznavanju, ki je kot merilo znanstvenosti postavila zahtevo po upoštevanju vnanjosti, videza pojavov; zato se tudi, kot ugotavlja B. Meurer (1976, 274), pri Luhmannu dialektika med obstoječo protislovno resničnostjo in pojmovnostjo opušča in so pojmi skrčeni le na mero obstoječega (vnanjega).

Če upoštevamo realne družbene okoliščine, v katerih se razvija Luhmannova sistemsko teorija, je mogoče sklepati o nekaterih značilnostih podsistema politike, ki jih je jedrnato označil H. Holzer. »V Luhmannovi tematizaciji nadzornih in krmilnih zmožnosti družbenih sistemov se jasno

artikulira nujnost, ki je imanentna državnomonopolističnemu sistemu oblasti, da kompleksno ureja celoten reprodukcijski proces družbe, da bi takoj vsaj na površini popravil naraščajočo ekonomsko, politično in ideološko *nestabilnost* . . . V pojmovanju podsistema ‚politika‘, predvsem v njegovem jedru – v *konceptiji avtonomije* – se kaže vladajoča ideologija o svobodnem igrišču države. Ta ideologija nadomešča načelno nesposobnost kapitalistične države, da bi zagotovila učinkovito urejanje celotne družbene skupnosti, in ustvarja državo za nasprotje tega, kar empirično je: za subjekt družbenega gibanja in razvoja. Evolucijsko teoretično postuliranje nadzornega in krmilnega središča, ki vsaj v visoko kompleksnih družbah ureja njihov razvoj, vključuje predpostavko, da je razvoj *linearno podaljševanje* logike sistema, racionalnosti sistema v prihodnost (ne da bi to logiko zastavljal kot vprašljivo) – z dodatno podmeno o neomejeno možnem stopnjevanju nadzornih in krmilnih zmogljivosti sistema. To očitno ustreza optimizmu napredka, ki ga ne skrbi niti resničnost kapitalistične ekonomije (ki dopušča napredek le kot samonikel, v sebi protisloven proces) niti mu ni znana zgodovinska *omejenost* tega procesa. Luhmannov optimizem napredka s tem prenaša predstavo kapitalistične družbe kot večno trajajočega *naravnega* stanja v zgodovino nasploh in posebej v zgodovino kapitalizma. Ustrezno ideologiji (zlasti tej, ki pripada socialnodemokratski varianti kapitalistične oblasti), da je država, političen sistem toliko bolj avtonomen in sposoben dejanj, kolikor bolj je ‚*poznanstvenjen*‘, tudi Luhmann postulira *spoj* politike in znanosti. Pri tem pa se Luhmann ne sprašuje niti o tem, kaj je znanost v kapitalizmu, zlasti zanj osrednja znanost krmiljenja, vodenja, niti o tem, kateri resnično družbeni zelo problematičen odnos se zakriva s tem spojem. Objektivističen način argumentiranja (ki je v celoti značilen za Luhmannovo konceptijo), ki ne upošteva subjekta, ki transformira družbeno prakso v socialno tehniko, se najbolj stalno izraža v predpostavki, da morata načrtovanje in uravnavanje družbenega razvoja potekati neodvisno od udeležbe ‚načrtovanih‘ in ‚uravnavanih‘, ker vsebina politike obstaja samo v nadaljnji sistemski racionalnosti, ki pač gospoduje. Interpretacijo politike kot znanstveno pojasnjenega in visoko tehniziranega vodenja (krmiljenja) družbenega razvoja s pomočjo izrabe samoteka razvoja, ki je neodvisen od subjektov, podkrepi Luhmann z diferenciacijo politike v ‚*upravo*‘ in ‚*legitimacijo*‘: uprava (Verwaltung) je pravo *jedro* politike; legitimacija pa ustvarja postopek, s katerim si uprava oskrbi vedno potrebno podporo upravljanjih. Tudi s tem Luhmann brez dvoma zadeva otežen razvoj v resnično družbenem političnem sistemu državnomonopolističnega kapitalizma. Toda oblika, kako tematizira ta razvoj, vodi najprej k napačnim posplošitvam (visoko kompleksna družba kot takšna; politika kot takšna, znanost kot takšna) in drugič k utrjevanju tiste *napačne zavesti* (ki je tipična za kapitalizem), v kateri se družbeni subjekti, dejavni ljudje sprevrtaajo v *objekte kvazinaravnih* družbenih procesov« (Holzer, 1977, 87, 88).

Tehnologizirajoča linija in subsumpcija tehnološke konservativne praktične dejavnosti, ki sta očitno notranje neločljivi sestavini Luhmannovega pojasnjevanja političnega podsistema, sta neprikriti tudi v interpretiranju znanosti kot podsistema. V nadaljevanju se bomo zato pomudili pri nekaterih ključnih trditvah o znanosti in njeni funkciji v celotnem sistemu.

(nadaljevanje sledi)

CITIRANA LITERATURA:

- Holzer, H.: *Kapitalismus als Abstraktum?* Akademie Verlag, Berlin, 1977.
Jogan, M.: *Sociologija reda*. Obzorja, Maribor, 1978.
Luhmann, N.:
1964: *Funktionen und Folgen formaler Organisation*. Dunker & Humblot, Berlin.
1967: *Soziologie als Theorie sozialer Systeme*. Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, št. 4.
1968: *Zweckbegriffe und Systemrationalität*. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen.
1968 a: *Soziologie des politischen Systems*. Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie.
1971: *Soziologische Aufklärung*. (I) Westdeutscher Verlag, Opladen (2. izd.)
1971 b: *Politische Planung – Aufsätze zur Soziologie von Politik und Verwaltung*. Westdeutscher Verlag, Opladen.
1972: »Einfache Sozialsysteme.« *Zeitschrift für Soziologie*, št. 1, 51–65.
1973: *Vertrauen*. Ferdinand Enke Verlag, Stuttgart.
1975: *Soziologische Aufklärung*. (II), Westdeutscher Verlag, Opladen.
1981: *Teorija sistema*. Globus, Zagreb.
Meurer, B.: *Kritische primedbe na teoriju sistema*. Marksizam u svetu, Beograd, 1976, št. 4.

Sociološka teorija N. Luhmanna in vprašanje kontinuitete v sistemskem pristopu (2)

4. Znanost kot (ideološki) podsistem

Znanost kot sistem ustreza mediju resnice, to pa Luhmann definira kot »sredstvo za prenašanje smisla, ki se na določen način razlikuje od drugih posrednikov, kot so moč, denar ali ljubezen. Ta specifična oblika prihaja do resnice tako, da poseben način sankcije dobi vlogo merila selektivnosti. Resnice ne more nihče zanikati, ne da bi se pri tem potrdil kot človek brez smisla in razuma in se tako izključil iz skupnosti ljudi, ki so nosilci sveta in ki konstituirajo smisel. Kdor zanika resnice, ne diskreditira njih, temveč samega sebe. Kdor se šteje za sodobnika, je odvisen predvsem od strukture družbe in se ne more določiti neodvisno od nje« (Luhmann, 1971, 233). Torej je skladanje z »vladajočo voljo« definirano kot nujni pogoj delovanja znanstvenika.

Resnica dobi univerzalni pomen v tem smislu, da ni povezana s konkretnim položajem človeka v mreži družbenih odnosov, temveč s človekom kot takim (oz. kot pripadnikom sistema).

Podobno kot drugi podsistemi v Luhmannovi teoretični razlagi tudi znanost nastopa do drugih v odnosu sistem – okolje. Znanost, ki za sebe obstaja tudi kot sistem (z vsemi značilnostmi), ima pomembno vlogo v redukciji kompleksnosti okolja. Da bi lahko kot sistem opravljala to funkcijo in ker sama nima meril izbire, mora sprejeti tematizacijo problemov, s katero razpolaga družbeni sistem.

Kot poudarja Luhmann, dela znanost s tehniko »premišljenega sprejema strukturne odločitve (s tem praktično relevantnih procesov), ki je vnaprej iznajdena v teoriji, ki potem kot podmene služijo v analizi« (Luhmann, 1971, 261). Če upoštevamo, kakšne so opredelitive teorije pri Luhmannu, je mogoče sklepati tudi o praznih prostorih v znanosti glede na celovito resničnost, ki so že posledica konstituiranja in zamejenosti spoznavnega dosega same teorije. Kajti, kot velewa epistemološko načelo: »Nobena teorija ne doseže konkretnega. To ni njen smisel, ni njen cilj« (Luhmann, 1975, 150). Teoriji preostaja možnost, da obstaja kot samonavezna (na epistemoloških načelih kritičnega racionalizma), in to Luhmann tudi eksplicite zahteva: »Družbena teorija je možna samo kot refleksivna teorija, če se hoče ukvarjati z evolucijo; možna je samo kot teorija, ki ob tem reflektira svoj teoretični status« (Luhmann, 1975, 193). Tako je potem teorija v dvojni odvisnosti: od sebe same in od svojega predmeta in ta odvisnot je v gibanju; to spreminjanje v predmetu in v teoriji je spet predmet teoretičnega spoznavanja. Kako bo zajeta »empirija«, pa spet vnaprej določa teorija, zato je izjemno pomembno vprašanje prav tvorba

teorije kot take, kar moramo »spoznati in obvladati« (Luhmann, 1975, 39). Za sociološko teorijo tudi posebej poudarja, da ne sme prezreti, »da se morajo njene trditve o strukturah sistema ali procesih sistema stalno nanašati na diferenco med sistemom in okoljem, ki je ne sme s svoje strani razumeti neodvisno od struktur, ki izčlenjajo (izdiferencirajo) sistem. Zasuk od klasične k moderni teoriji sistema, namreč kritika predstave o samozadostnem celem, ki posreduje popolnost delom, zadeva natanko točko, ki sili k oblikovanju samonaveznih pojmov« (Luhmann, 1975, 195). Glede na problem kompleksnosti razume sociološka teorija samo sebe kot prakso in »svoje lastne trditve oblikuje praktično kot redukcijo svoje kompleksnosti, njena kompleksnost pa je kompleksnost njene teme, kompleksnost družbe« (Luhmann, 1971, 262).

Tako usmerjena teorija pa je podlaga za izbiro problemov oz. tematizacijo problemov, s katerimi se bo ukvarjala znanost. Pri Luhmannu se potem načelo konstituiranja »moderne« znanosti pravzaprav glasi: teorija teorije, ki ji je eden glavnih ciljev spoznavanje teorije kot teorije, je substrat in usmerjevalka znanosti (kot znanosti), ki mora črpati iz teorije kot teorije (itd.). Vendar pa ta navidezna popolna odmaknjenost vključuje točno določeno (in ne kakršnokoli!) smer možnega razumevanja in znanstvenega predelovanja resničnosti. Na ontični ravni je namreč odločilen »splošen teorem sistemske teorije«: funkcionalna diferenciacija stopnjuje, povišuje kompleksnost sistema (in kompleksnost okolja, ki je relevantno za ta sistem), medtem ko v sistemu reproducira funkcijo tvorbe sistema in usposablja delne sisteme, da na temelju predpostavke celotnega sistema producirajo in reproducirajo kompleksnejše možnosti selekcije. »To pa naravnost eksemplarično velja tudi za odnos med družbenim sistemom in sistemom znanosti. Izdiferenciranje socialnega sistema razširja za znanost predvsem možnosti vedenja, selekcijski horizont vedenja na način, ki dopušča izbiranje več resnic in več neresnic kot določena načela. Naraščata število in selektivnost načel, ki se znanstveno lahko potrdijo kot resnična ali neresnična. In predvsem ta vidik spremembe ravni, na kateri sta osnovani produkcija in redukcija kognitivne kompleksnosti, vpliva na pogoje družbene samotematizacije. Kajti tista sprememba pomeni, da samotematizacije družbenega sistema niso eo ipso zmožne resnice, temveč da je resnica družbeno legitimirana delna perspektiva, v kateri delni sistem reflektira družbene samotematizacije« (Luhmann, 1975, 93).

Pri tej samotematizaciji pa sistem uporablja tehniko selekcije, ki jo Luhmann opredeljuje tako: »Sistem predvsem uporablja posebno optiko svoje input/output strukture, ki povečuje tisto, kar je verjetno in pomembno za obstanek, kritično, in tisto, na kar se lahko vpliva, druge odnose pa projicira v ozadje čisto nepomembnega« (Luhmann, 1981, 214). »Najvažnejša ravnanja sistema, ki so predmet funkcionalnih proučevanj, so ohranjanje relativne indiferentnosti do gibanja okolja, do distancirane avtonomije in reaktivno gibanje prožnosti, ki lahko nadzira

neizogibne vplive okolja» (Luhmann 1971, 39). Za te vrste proučevanj, ki edino ustrezajo kompleksnemu sistemu, je najvažnejša podlaga funkcionalna metoda, katere prednost je predvsem, da vse presoja po funkciji. Pravi smisel funkcionalne metode vidi Luhmann v tem, ker si prizadeva transcendirati doživljajski horizont delujočega in odpreti več kompleksnosti, kot je more dojeti in mu potem ponuditi to kompleksnost v obliki izdelanih in specifičnih stališč, ki mu – če jih lahko sprejme – dajejo na izbiro repertoar funkcionalno ekvivalentnih alternativ» (Luhmann, 1981, 282).

Znanost, oprta na funkcionalno metodo, ima jasen cilj – prispevati k ohranjanju sistemske strukture.

S svojo razlago že samotematiziranih predmetov znanost pomaga ohranjevati meje med pomembnim in nepomembnim oziroma prispeva k temu, da pereči družbeni (realni zgodovinski) problemi ne postanejo predmet refleksije. To potiskanje nekaterih problemov v latentnost je pri Luhmannu opredeljeno (upravičeno) kot »nujna samozaščita osebnih in družbenih sistemov ravnanja, brez katere ti sistemi ne bi mogli ohranjevati kot konstante svoje identitete in svoje integrativne strukture v skrajno kompleksnem okolju« (Luhmann, 1971, 69). Temeljni problemi po Luhmannu so po sebi nerešljivi, zato je latentnost strukturno sistemska nujnost. Pojasnjevanje latentnosti je mogoče le takrat, kadar se problem predela, kadar postane legitimen, to pa je, če so na razpolago funkcionalno ekvivalentne alternative za dejavnost (funkcijo), ki bi bila sicer latentna. Luhmann pa nedvoumno poudarja, kje so meje teh možnosti: »Ponujanje drugih možnosti, ki jih v vsem implicira smisel, se neha tam, kjer bi to razrušilo institucionalizirane selektivne strategije v družbi. Niso dovoljene možnosti, ki se v načelu ne morejo sprejeti« (Habermas/Luhmann, 1971, 19). Znanost torej mora ravnati konformistično (v odnosu do vsakokratne »vladajoče volje«) in upoštevati kot podlago družbeno dano »smiselno povezanost«, ne da bi presojala o sami zgodovinski proizvedenosti tega »smisla«; to je po Luhmannu tudi nepotrebno, kajti »smisel in svet sta najprej nasploh anonimno konstituirana« (Luhmann, 1973, 18).

Pomembno sredstvo za ohranjanje nekaterih pojavov v latentnosti (=zagotavljanje obstanka sistema) je ideologija, ker omogoča selekcioniranje posledic, ki so pomembne za ravnanje in nevtraliziranje vseh drugih možnosti. Ideologija selekcionira program vrednot in ustrezna odrekanja ter žrtve, mora pa biti sposobna tudi zamenjati programe. Ideologija ima tudi to pomembno funkcijo, da zagotavlja konsenz tistih, katerih specifične vrednote se ne morejo uresničiti (in morajo njihovi nosilci potrpežljivo čakati), in da jih prepriča, da se bodo tudi oni s svojimi vrednotami uveljavili. Po Luhmannu je to simbolična ali ekspresivna vloga ideologije.

Vloga ideologije kot družbenega povezovalnega (integrativnega) dejavnika je po Luhmannu funkcionalno nujna in prav zaradi tega ji ne moremo nasprotovati ali jo kritizirati. Zaradi nenehne spremenljivosti

sistema v okolju pa tudi ni mogoče integrativne funkcije ideologije povezovati s trdnim redom vrednot (kajti, kako bi statičen red vrednot omogočal variabilnost ravnanj), temveč z novo identiteto vrednot. Ta identiteta pa se »ne ohranja s pomočjo hierarhičnega mesta v sistemu vrednot, temveč ravno s spremenljivostjo uresničevanja vrednot, ki zagotavlja, da se bo v tej menjavi odrekanja in dajanja prednosti spet prišlo na vrsto« (Luhmann, 1971 b, 166). V procesu vzpostavljanja konsenza v sodobni diferencirani družbi so po Luhmannu izgubila svojo vlogo stara merila resničnosti in pravičnosti in se prevajajo v »šifre za označevanje stanja nedoločene in nedoločljive kompleksnosti« (Luhmann, 1971, 198).

Po Luhmannu naj bi bilo za ideologijo zlasti značilno, da deluje z ocenami, ki pa ne morejo biti resnične (Luhmann, 1971, 59). Naloga znanosti je, da analizira, ali in kako ideologije opravljajo svojo funkcijo, in da – če je treba – predvidi funkcionalno alternativne ideologije, da bi lahko sistem kot celota obstajal (tudi ob spremembah v okolju); torej mora ideologije vrednotiti predvsem glede na njihovo *koristnost za ustalitev sistema* (v njihovem praktično instrumentalnem pomenu), medtem ko – razumljivo v okviru radikaliziranega funkcionalnega pristopa – vprašanje skladnosti z objektivnimi dejstvi sploh ni primerno. Tako ostane znanosti le formalna analiza funkcij ideologije, vnaprej pa je odpisana potreba po proučevanju resnične vsebine.

Pojem resnice je po Luhmannu (podobno kot pojem oblasti) v njegovi teoriji presežen. Vodilne predstave javnega mnenja so po Luhmannu izgubile sposobnost resnice, kar pa »pomeni, da ne morejo biti niti resnične niti zmotne, temveč so zunaj dosega možnega spoznavanja« (Luhmann, 1971, 55). »Mišljenje je ideološko, če se po svoji funkciji usmerjanja in opravičevanja ravnanja lahko zamenja« (Luhmann, 1971, 57). Zamenljivost pa je glede na samo definiranje odnosa sistem – okolje potrebna, če naj se sistem ohranja. In ker ima ideologija pri tem pomembno vlogo, mora reagirati na spremenljivost okolja. Zato je tudi upravičena vloga znanosti pri popravljanju ideologij (ker je okolje izjemno kompleksno, je tudi več ideologij).

Ker je Luhmann odpravil vprašanje resnice in meril resničnosti, je lahko (čisto pragmatično) trdil, da so ideologije konsistentne, dokler so podlaga za odločanje. Zaradi visoke stopnje kompleksnosti se morajo ideologije oblikovati formalno in abstraktno, da bi lahko vsrkale prav to raznolikost in jo predelale, uskladile. Zaradi tako pomembne funkcije ideologije Luhmann zavrača ideje o koncu ideologije, »ker ta iz dneva v dan potrjuje svojo moč« (Luhmann, 1971, 63). Vendar pa po Luhmannu v ideologijo ne sodijo »tradicionalne vrednote« in prepričanje o absolutnosti vrednot. K novi identiteti same ideologije spadajo kritika tradicionalnih razumevanj resnice in preseganje te kategorije ter upoštevanje kompleksnosti kot njene konstitutivne lastnosti (skupek različnih možnosti). V okviru nove identitete same ideologije torej po definiciji ni več prostora za vrednote, kot so npr. svoboda, pravičnost, človek kot subjekt; kajti ta

identiteta je *conditio sine qua non* modernega sistema (ki pa ne obstaja iz konkretnih ljudi in ga ne obvezujejo njihovi človeški problemi).

Luhmann sicer uporablja oznako »resnica«, vendar je temu pojmu določil le eno vsebino – to je *medij*, posrednik med podsistemi, katerega cilj je, da reducira kompleksnost. Pri tem deluje ta *medij* v prostoru kontingentnosti (»lahko bi bilo tudi drugače«) in zato mora (znanost kot podsystem tega medija) nevtralizirati oziroma odpraviti morebitne destabilizacijske možnosti (tudi ideologij). Ker sociologija kot znanost tematizira kompleksnost samih ideologij v danem sistemu glede na strukturno določen cilj (ohranjevanja sistema), tudi sama sociologija opravlja funkcijo ideologije: briše probleme, ki so povezani z morebitno prestrukturacijo sistema.

Znanost po Luhmannu ne vpliva neposredno na druge (oz. podsysteme v celotnem družbenem sistemu), temveč posredno prek tehnično uresničene in družbeno nadzirane (gospodarsko, pravno) uporabe – ta pot pa naj bi bila še učinkovitejša.

Na podlagi pojmovanja o visoki izdiferenciranosti sistema kot celote in avtonomije (pod)sistemov Luhmann tudi opravičuje »indiferentnost« znanosti do političnega angažiranja, kajti vsak sistem ima v visoko kompleksni družbi svojo funkcijo: znanstveni sistem se ukvarja z znanstvenimi vprašanji, politični sistem pa s političnimi. Če bi hoteli odgovornost za družbene posledice znanstvenih spoznanj prenesti na znanost, bi po Luhmannu to pomenilo razširiti odgovornost v neodgovornost. Stroga delitev dela med znanostjo in drugimi sistemi (gledano z vidika celotnega sistema – med vsemi podsistemi) je po Luhmannu ravno znak naprednosti in specifičnosti glede na prejšnje teorije in znanstvene prijeme. Visoka stopnja izdiferenciranosti ravnanj v celotnem sistemu pa je povezana tudi z odgovornostjo znanstvenikov, ki je omejena le na sistem znanosti in njene teorije, ki pa je po definiciji »*weltfremd*«. Luhmannove predstave o nevtralnem znanosti pa – glede na njegovo lastno refleksijo strukture in funkcije systemske teorije – moramo gledati kot tisto sestavino samotematizacije sistema znanosti, ki pomaga zakrivati njegovo resnično (ne)spoznavno – v smislu upoštevanja realnosti kot substrata – usmerjenost in (konservativno) praktično politično angažiranost.

1014

5. Systemska teorija N. Luhmanna in resničnost

Če označimo Luhmannovo systemsko teorijo družbe kot zelo abstraktno, smo s tem povedali zelo malo, kajti po svojem bistvu je vsaka teorija abstraktna. Ključno vprašanje, ki ga moramo zastaviti tudi ob njegovi teoriji je, *kako abstraktna* – na kakšen način je sama abstraktnost konstituirana. Abstrakcija, posplošitev namreč lahko temelji na konkretnem, ali pa je sama svoj temelj; možnosti posplošitve so na relaciji konkretno – splošno ali pa abstraktno (splošno) – splošno. Abstraktnost,

se torej lahko konstituira tudi kot nekonkretna splošnost, kot samonavezna abstraktnost, skratka kot abstraktnost abstraktnosti. N. Luhmann družbe ne upošteva kot konkretne zgodovinske totalitete dialektično medsebojno povezanih sestavin, temveč pride do družbe (z dedukcijo) iz pojma sistema. Torej je tisto, kar je za družbo bistveno, najpomembnejše, že vnaprej odmisli in s tem ustvaril možnost za *samonavežno teoretično sociološko razlago*.

To možnost je N. Luhmann ustvaril celovito – tako na ravni same »Theoriebildung« kot na ontični ravni (razlaga samega predmeta – družbe, njenega obstanka in delovanja). Obe razsežnosti sta med sabo neločljivo povezani in skupno opredeljeni s ciljem, ki mu mora teoretična razlaga služiti.

Specifično diferenco svoje sistemske teorije je Luhmann oblikoval ob zavestnem prizadevanju, da bi presegel »ontološko miselno tradicijo«, kar naj bi bilo mogoče prav s premikom težišča spoznavnega interesa *od strukture* (kot bolj ali manj statično razumljene v zaprtem sistemu) *k funkciji* do okolja odprtega sistema.

Interpretacijske zmogljivosti teoretične razlage je razširil v neskončnost – torej je glede na razmeroma enostransko usmeritev zlasti klasične sistemske razlage v Parsonsovem funkcionalizmu velik skok naprej – s tem, ko je ob upoštevanju klasičnih spoznavnih načel pozitivizma v ta proces produkcije teorije vključil še fenomenološka načela o transcendenци in svetu kot horizontu vseh horizontov (kot »totalnem horizontu«), ki je nujen posrednik oz. dejavnik razumevanja smiselnosti vsega dogajanja. Razširitev je možna, ker svet (kot okolje sistema) ni označen z ontološkim pojmom »vse, kar biva« (torej kar realno obstaja, kar je končno omejeno), temveč s subjektivno (s strani interpretirajočega) produciranim »totalnim horizontom« – svet je oznaka za (v bistvu neomejen) skupek možnosti – »univerzum možnosti«: ne možnosti, ki jih lahko producirajo zgodovinski ljudje v konkretno obstoječi formaciji v izmenjavi z naravo, temveč možnosti kot »izvirnih razvidnosti«, ki so temeljna in trdna ter stalna struktura življenjskega sveta (Lebenswelt), in kot apriori podstat smiselnosti. Ta svet (kot okolje sistema) pa je lahko ustvarjen le z refleksijo, ki pa je lahko le samorefleksija lastnega produciranja sveta, ker je edino v tej obliki svet dojemljiv – je ulovljiv. Da pa bi bil ulovljiv, ga je treba reducirati: torej iz univerzuma možnosti, iz (brezmejnega) horizonta horizontov se tematizira, ustvari izseček (Lebenswelt); glede na njegovo nujno povezanost s totalnim horizontom, od katerega dobimo smiselnost svojega delovanja, ga je vedno treba gledati v funkciji, v relaciji do tega naveznega okvira.

Fenomenološki dualizem univerzum možnosti (horizont horizontov): »Lebenswelt« je tako pri Luhmannu epistemološka podlaga za razlaganje odnosa med okoljem in sistemom, ki je v funkcionalni analizi edino možen in nujen, kajti, če ni sistem navezni okvir za funkcijo (pri čemer se vedno zastavlja vprašanje – delovati glede na kaj) in če ni zaradi avtonomizacije

sistema mogoče funkcije povezovati s sestavinami sistema, jo je treba navezovati navzven. Vključitev pozitivističnih spoznavnih načel v proces tvorbe teorije (zlasti tistih, da je treba gledati pojave kot stvari, kot se navzven kažejo, da se vzroki ne smejo »metafizično« razlagati, da je treba gledati pojave kot po sebi obstoječe in delujoče) je pri Luhmannu omogočila ustrezno razlago sistema – takšnega, kot se navzven kaže – kot naravne nujnosti. Svojo temeljno upravičenost dobi sistem v teoriji na podlagi fenomenološke razlage in s pomočjo ejdetske redukcije, pojasnilo in opravičilo za svoj način obstajanja, za svojo strukturo, ki determinira njegovo delovanje, pa dobi s pomočjo pozitivističnega načela, da obstaja kot stvar, ki mora »pomagati« človeku kot po naravi »pomanjkljivemu bitju«, da lahko deluje v »svetu« neskončnih možnosti in ker je redukcija prva in temeljna in ker je človek opredeljen kot v svojem bistvu »Mängelwesen«, se mora podrejati in prilagajati sistemu, ki opravlja najpomembnejšo nalogo – redukcijo totalnega horizonta oziroma – povedano z Luhmannovimi sociološkimi pojmi – redukcijo skrajno kompleksnega okolja.

V tem sklenjenem razlagalnem krogu se potem pokaže kot center sistem v svoji funkciji, ki pa je neločljivo povezana s strukturo sistema; upoštevanje strukture sistema je namreč nujen pogoj za refleksijo okolja, refleksija pa je podrejena potrebi po ohranjanju meja sistema do okolja (razmejitev na zunaj in znotraj – kar je konstitutivni akt same tvorbe sistema) oziroma strukturi sistema. Tako v bistvu kot relevantna navezna točka teorije nastopa struktura sistema, čeprav je njena pozornost (teorije) usmerjena k funkciji odprtega sistema do okolja. Ko je Luhmann skozi prednja vrata izgnal strukturo kot preveč povezano z »ontološko miselno tradicijo«, se mu je skozi zadnja vrata vrnila, vendar ni imela na sebi starinske (obnošene) obleke, temveč novo fenomenološko ukrojeno in bolj ustrezno sedanjim realnim družbenim razmeram, gledanim skozi očala »reprezentantov sistema«.

Osredinjenje spoznavnega interesa na funkcijo sistema, sprejem strukture kot nevprašljive in a priori pojasnjene kot ključne pri ohranjanju sistema se pri Luhmannu ne povezuje – glede na temeljne zahteve same teorije in tvorbe sistemov – z zajemanjem vsebinskih vidikov sistema. Vsebina, kvaliteta, kakor izhaja iz same razlage (videza) stvari oziroma pritiska stvari, je predpostavljena kot nevprašljiva, kajti to je rešeno že s samim vprašanjem tvorbe sistema kot smiselne celote z vključenim smotrom (kar ravno socialni sistem razlikuje od drugih sistemov), je torej podstat teorije, ki pa ima odprta vrata, da s svojimi razlagami prispeva k utrjevanju te vsebine »smiselno racionalne« organizacije oziroma k vprašanju, *kako* izpolnjevati to smiselnost (ne, kaj je sploh smiselno glede na različne okvire). Ker je socialni sistem v odnosu do okolja avtonomiziran, okolje pa je zanj problematično zaradi tega, ker se spreminja, je vselej aktualna njegova funkcija ohranjanja mej v odnosu do okolja. Temeljna razlaga funkcije dopušča le kvantitativne variacije, kajti pri ključnem –

tvorbi sistema – je tudi navzoča le kvantitativna razsežnost: merilo v odnosu sistem – okolje je le različna stopnja kompleksnosti. Predpostavljena vsebina v znotrajsistemskih mejah se tako razlaga in potrjuje le kot nujna posledica kvantitativne razsežnosti – (kot »Sachzwang«), torej kot nujna posledica redukcije kompleksnosti. Formalna razlaga se tako izkaže kot v bistvu recepcija enostranske vsebine, kar je zagotovljeno na gnoseološki kot ontološki ravni in vse skupaj podrejeno praktični potrebi po dopolnjevanju in utrjevanju vsebin, kot se kažejo v svoji enostranskosti. Brezvsebinskost in brezsgodovinskost sta nujni sestavini enostranske refleksije, ki se konstituira kot refleksija refleksije.

Prav spoj fenomenološkega in pozitivističnega spoznavnega prijema je Luhmannu tudi omogočil, da so pri pojasnjevanju družbenega sistema nekatera pojmovanja, ki so bila (kljub sorazmerni očitnosti) bolj latentno, manj opazno navzoča v preteklih sistemskih razlagah, postala očitna.

Tako je po definiciji človek (kot celostno in realno obstoječe bitje potreb in producent pogojev življenja) le okolje sistema, ki se mora prilagoditi racionalizaciji sistema, ki mora zaupati sistemu; človek za sistemski pristop ne nastopa kot bitje s telesom in dušo, temveč zgolj kot nosilec ravnanj, ki izhajajo iz logike temeljne funkcije sistema – ohranjanje relativno trdnih meja med znotraj in zunaj. To pa je človeku mogoče, če uboga in če se identificira z notranjo disciplino in predelavo virov glede na »pomanjkanje«. Ker so mediji za prenašanje smiselčnosti (denar, moč, ljubezen, resnica) omejeni, morajo posamezniki kot pripadniki sprejeti racionalizacijo sistema. Branje človeka kot potencialno ustvarjalnega bitja, torej kot subjekta, je vključeno že v temelje teoretične razlage, v tvorbo sistema, kjer sistem nastopa kot subjekt in smoter sistema kot vodilo človeškega nastopanja.

Spremenljivost sistema, ki mora biti po definiciji odprt do okolja, je v tej razlagi natančno zamejena, zamejenost pa izvira ravno iz odprtosti sistema in značilnosti okolja. Seveda je v Luhmannovi formalni sociološki sistemski teoriji tudi »odprtost« sistema povezljiva le s kvantitativnimi vidiki, sistem namreč (že po definiciji!) ne more biti odprt do realnih in perečih človeških problemov, ker jih s svojo samotematizacijo preprosto potisne na raven nepomembnega. Zato ostaja kot edino merilo odprtosti spet le kompleksnost (kot taka): kolikor bolj je okolje kompleksno in spremenljivo, toliko večja je potreba po redukciji in toliko bolj se mora sistem tudi spreminjati s svojo notranjo strukturiranostjo, vendar tako, da ohranja trdne meje. Večja kompleksnost, kar je zlasti generalna značilnost sodobnih družb, je neposreden razlog teoretične utemeljitve krepitve tistih mehanizmov (oz. subsystemov) v sistemu, ki ravno omogočajo redukcijo – po meri sistema. Celoten problem spremenljivosti se tako preoblikuje v vprašanje družbene tehnologije: kako razvijati in ustvarjati (tehnična) sredstva, s katerimi je možno vsrkavati stalno spremenljivost okolja in jo predelati, ter vplive selekcionirati v sistemsko spremenljivost. Načelo preoblikovalnosti, ki se je utrdilo v kibernetično usmerjenem

sistemskem pristopu, je pri Luhmannu vključeno v razlago prenosov spremenljivosti, ki so potrebni pri vodenju družbe kot sistema v »odprto prihodnost«.

Finalistična pojmovanja družbenega razvoja, ki so bila v klasičnih funkcionalističnih razlagah razmeroma latentna sestavina projekcij prihodnosti, so pri N. Luhmannu po eni strani očitna, po drugi strani pa toliko preoblikovana, da zajemajo potrebo po (omejeni) spremenljivosti. Medtem ko so klasični funkcionalisti poudarjali, da ne napovedujejo prihodnosti, da ne producirajo načrtov (čeprav so bili ti načrti – »recepti za kuhinjo prihodnosti«, kot je K. Marx označil že Comteove načrte – vselej določilnica razlage preteklosti in sedanosti), pa je projekcija »znanstveno utemeljenih« načrtov v sodobni »kompleksni družbi«, v kateri je nujen proces poznanstvenjenja, postala glavna naloga, da bi se lahko sistem ustrezno krmilil, vodil v »odprto prihodnost«. Iz te glavne funkcije celotnega sistema v odnosu do okolja v časovni razsežnosti dobivajo svojo smiselno racionalnost tudi podsistemi, ki so teoretično mišljeni kot avtonomni (po svoji primarni funkciji svoje tvorbe) v odnosu do okolja (drugi podsistemi so za en sistem okolje – tudi posameznik kot podsistem). Avtonomiziran (pod)sistem politike in (pod)sistem znanosti v Luhmannovi teoretični razlagi drug drugega pogojujeta in omogočata pri svojem specializiranem (instrumentalnem) delovanju, ki naj prispeva k razmeroma varnemu in gotovemu ohranjanju sistema v negotovi in neznani prihodnosti. V Luhmannovi razlagi razvoja se je torej povečana potreba poznega kapitalizma po njegovi lastni hranitvi izrazila v transformaciji finalističnih pojmovanj – v evoluciji teorije evolucije, ki absolutno in totalno izključuje možnost revolucije. Nova družba, kompleksna informacijska – odprta na tako koncipirano znanost, kot jo je oblikoval N. Luhmann – je zato nov, popolnejši tip družbe, katere temelj (celovito institucionalno varovan z vsemi strukturnimi sestavinami) je kapitalistični produkcijski način z vsemi svojimi posledicami za odnose med ljudmi in za odnose ljudi do narave. Razvoj kot kvantitativna rast (samo več enakega) je znanstveno potrjen imperativ krmiljenja »sistema« v odnosu do »okolja«.

Na fenomenološko-pozitivističnem spoju temelječa sistemska teorija N. Luhmanna je toliko povečala svoje interpretativne zmogljivosti, da je z zasukom iz latentnosti v manifestnost rešila tudi tradicionalno vprašanje odnosa znanost – vrednote. Vrednote, vrednotni sklopi – skratka ideološka (napačna) zavest je bila neuradna, a stalna gostja v (enostranskem) zajemanju in razlaganju družbene resničnosti; uradna teorija je namreč ni priznavala, kajti v svoja konstitutivna načela znanstvenosti je nedvoumno vključila načelo »vrednotne nevezanosti«. V spoznavnem postopku pa se je ta gostja diskretno (a šarmantno) družila s čisto, avtonomizirano »znanostjo«. Luhmann pa ni le odprl glavnih vrat za vstop te gostje, temveč je dobila tudi uradno vabilo brez časovne omejitve, da se dejavno vključuje v samonavezne teorije (teorije teorij kot teorij) in določa njihovo

vlogo v spoznavanju. Teoretična koncepcija odnosa sistem – okolje je s svojim »sistemsko-odnosnim relativizmom« in z izključitvijo potrebe po poznavanju realne zgodovinske podstat i vključila kot nujno sestavino ideološke konstrukcije. Tako je za navidezno diskontinuiteto s preteklimi sociološkimi sistemskimi razlagami dejansko kontinuiteta v temeljni spoznavni enostranski usmerjenosti; imperativ prekinitve s celostno in v sebi protislovno resničnostjo je pri Luhmannu konstitutivni dejavnik same znanosti in njene pomembne sestavine – teorije.

Opustitev zveze teorije s praktično predmetno in zgodovinsko dejavnostjo je tudi pri Luhmannu povezana s (pogostim) pojavom tавтоloških opredelitev. Celota takšnih pojasnjevanj pa omogoča takšno tvorbo sociološke teorije o družbi, ki je dejansko »sociologija brez družbe« oziroma enostranska družbena tehnologija. Tehnologizacija pojasnjevanja družbenih pojavov, ki je bila v preteklih sistemskih razlagah vseskozi (čeprav ne tako očitno) navzoča, je pri Luhmannovi funkcionalno – strukturalni teoretični razlagi postala popolnoma odkrita. Opiranje na bistveno značilnost samega predmeta – družbe (kot jo določajo njegove temeljne teoretične trditve) – kompleksnost, ki determinira celovito družbeno dogajanje – mu je omogočilo, da je celo npr. pojme kot svoboda, razred, pravičnost, oblast, enakost, izbrisal iz kategorialnega aparata, kajti teh pojavov ni več v visoko kompleksni družbi. Tehnologizacija se kaže v kategorialnem aparatu s poudarjanjem pojmov kot struktura, funkcija, diferenciacija, kompleksnost (vedno po sebi, ker je prekinjeno teoretično zajemanje vsebine) kot edino veljavnih za pojasnjevanje modernih družb.

Luhmannova sociološka teorija sistema se je razvila kot sestavina razrednega boja v poznem kapitalizmu, pri čemer se je naslonila na vso tisto sociološko teoretično dediščino (ne da bi vselej odkrito priznavala to navezanost, kajti npr. funkcija kot ključna točka v interpretaciji je nedvomno že jasno navzoča pri E. Durkheimu), ki je tako v pozitivistični (prevladujoči) kot fenomenološki usmeritvi pojasnjevala družbeno dogajanje nedialektično in nezgodovinsko, ki je v sam spoznavni proces vključila potrebo po zanikanju spoznavanja dejanskih globljih družbenih procesov, zakritih z videzom »raznovrstne« vsakdanjosti. Glede na takšno znotrajteoretično infrastrukturo in glede na neposredne potrebe po varovanju obstoječih kapitalističnih vzorcev urejenosti celotne družbe ima možnost praktičnega izkoristka Luhmannove teorije eno razsežnost – lahko pomaga pri »predelavi informacij iz okolja« tako, da se obstoječa asimetrija moči ohranja in kaže kot naravna nujnost. Sistematična enostranskost v celovitem spoznavnem procesu in enosmerne možnosti uporabe sistemsko teoretičnih razlag sta lastnosti, ki pa se nujno ne vežeta le na poznanstvenjenje vodenja družbe v poznem kapitalizmu, temveč sta v bistvu univerzalno aktualni kot določilnici, ki v svojem jedru omogočata in znanstveno (utrjujeta) opravičujeta tehnokratsko manipulacijo »vladajoče volje« (de facto) v katerikoli razredni družbi. V tem smislu tudi Luhmannova sistemska teorija transcendir a čas in prostor svojega nastanka.